

Сергій Анатолійович Мельніченко,

аспірант кафедри дистанційного навчання Національного авіаційного
університету, м. Київ

ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНО-МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ ПІДЛІТКІВ, ВКЛЮЧЕНИХ У ДІЯЛЬНІСТЬ СКАУТСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

У статті розглянуто теоретичні та практичні особливості дослідження ціннісно-мотиваційної сфери підлітків, які беруть участь у скаутській організації. Наведено результати дослідження ціннісно-мотиваційної сфери підлітків, які беруть участь у скаутській організації на прикладі київського загону “Ехо”. Стаття розкриває поняття цінності та мотивації.

Ключові слова: мотивація, цінність, підлітковий вік, скаутинг.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Проблема людської активності та джерел її походження є центральним питанням психологічної науки. Пошук відповідей на запитання, що спонукає людину виконувати ту чи іншу діяльність, призводить до побудови нових наукових парадигм, теорій і концепцій.

У найбільш загальному вигляді мотивація розуміється як спонукання, що викликає активність організму і визначає її спрямованість [3, с. 219; 7, с. 200; 8, с. 140]. Термін “мотивація”, взятий у широкому сенсі, використовується в усіх галузях психології, які досліджують причини і механізми цілеспрямованої поведінки людини і тварин.

Цінність В. Дільтеєм і Е. Шпрангером розуміється як феномен психічного життя [1, с. 237]. Таке саме трактування присутнє в роботах А. Маслоу, В. Франкла, М. Рокіча та ін., у тому числі вітчизняних фахівців, які вводять поняття “ціннісної орієнтації”, ставлячи його між суб’єктом і цінністю-об’єктом, що стає позначенням інтенції. Можна говорити про три форми існування цінності:

1. Цінність як суспільний ідеал.

2. Цінність в об'єктивній формі у вигляді творів матеріальної і духовної культури або людських вчинків, які є конкретним предметним втіленням суспільних ціннісних ідеалів.

3. Соціальні цінності, які, заломлюючись через призму індивідуальної життєдіяльності, входять у психологічну структуру особистості у формі особистісних цінностей, що є одним із джерел мотивації її поведінки [2, с. 245; 4, с. 20].

У сучасній психології відсутній єдиний підхід до визначення природи і сутності цінностей, незважаючи на те, що цей феномен активно вивчається вітчизняними та зарубіжними дослідниками і першорядна роль особистісних цінностей в організації життя і діяльності людини визнається багатьма авторами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, свідчить, що у методологічну основу цього дослідження повинні бути покладені: принцип єдності свідомості та діяльності (С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт'єв, Г. С. Костюк); основні положення суб'єктного підходу до вивчення особистості (С. Л. Рубінштейн, К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлінський, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко); основні положення теорії внутрішньої мотивації (Е. Дісі, Р. Раян, В. І. Чирков); основні положення концепції надситуативної активності (В. А. Петровський). Під час дослідження автором урахувались наукові розробки В. О. Моляко, де розглядалися питання стратегіально-ціннісної організації свідомості, а також таких науковців як Б. С. Братусь, Г. Гекгаукзен, О. Г. Дробницький, А. Г. Здравомислов, Д. О. Леонт'єв, А. О. Ручка, В. А. Ядов, де подано дослідження ціннісно-мотиваційної регуляції діяльності.

Метою статті є виявлення психологічних чинників розвитку ціннісно-мотиваційної сфери підлітків у скаутській організації й апробація програми соціально-психологічного розвитку особистості підлітка.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Емпіричне дослідження ціннісно-мотиваційної сфери підлітків учасників скаутингу проведено серед молоді організації Православних скаутів України та загону “ЕХО”.

Загальна вибірка дослідження склала 160 осіб, із них 80 учасників скаутської організації. На попередніх етапах у пілотажних дослідженнях взяли участь 76 школярів середньої школи м. Києва № 257. У завершальному дослідженні взяли участь 160 осіб. Вік респондентів варіювався від 14 до 17 років (середній вік випробовуваних – 16 років), з них 77 дівчат та 83 хлопця.

Емпіричний етап організації дослідження передбачав підбір методичного апарату для діагностики змісту ціннісно-мотиваційної сфери особистості підлітка. Для вирішення поставлених завдань нами було запропоновано комплекс методів дослідження, що являє собою як адаптовані варіанти відомих зарубіжних тестів, так і менш відомі оригінальні методики вітчизняних психологів.

Для діагностики соціально-психологічних характеристик випробовуваних, ступеня і характеру їх включеності в соціальну сферу в дослідженні використано оригінальну анкету. Анкета складається з 21 неальтернативних і альтернативних, закритих і відкритих, а також розгорнутих питань.

Для непрямой оцінки уявлень підлітків про себе і учасників скаутського руху використано метод семантичного диференціала, запропонований Ч. Осгудом, модифікований відповідно до завдань дослідження. За допомогою цієї методики аналізувалися ступінь відповідності систем семантичних уявлень суб'єкта про “себе”, про “себе ідеального” і про “типового учасника скаутингу”.

Основним інструментом для діагностики цінностей підлітків був опитувальник цінностей Ш. Шварца як найбільш комплексний і валідний інструмент вимірювання у цій сфері. У дослідженні використовувалася перша частина опитувальника (“Огляд цінностей”), що дає кількісне вираження значущості кожного з десяти мотиваційних типів цінностей на рівні

нормативних ідеалів. Вона являє собою два списки слів, що характеризують у сумі 57 цінностей. Усі вони мають ясну мотиваційну мету і є, тією чи іншою мірою, значущими для нашої культури. У першому списку містяться термінальні цінності, виражені у вигляді іменників; у другому – інструментальні цінності, виражені у вигляді прикметників.

Для діагностики потреби в досягненнях у дослідженні використано тест для оцінки потреби в досягненнях, розроблений в Московському інституті ім. В. І. Леніна групою психологів (Ю. М. Орлов, В. І. Шкуркіна, Л. П. Орлова, 1974) [5, с. 112]. Потреба в досягненнях – прагнення людини перевершити вже досягнутий рівень виконання або реалізації, змагання в цьому із самим собою або з іншими. Вона виявляється як тенденція до покращення результатів, переживання успіху в будь-якій (значущій і незначущій) діяльності, прагнення закінчити роботу у будь-який спосіб. Потреба в досягненнях пов'язана з рівнем домагань і підтримує процес формування цілей; вона складає основу наполегливості при подоланні перешкод. Її можна охарактеризувати як спільне прагнення до “покращення”. Людина хоче не лише вирішити поставлене завдання, але й зробити це найбільш ефективно, що дає йому особливе задоволення. Методика складається із 23 питань з дихотомічною шкалою відповідей. Відповідно до ключа підраховується сума балів, набрана респондентом, що відповідає його рівню потреби в досягненнях. Методика повністю валідизована і відповідає нормам для української вибірки.

Для діагностики комплексу системи мотиваційних тенденцій та аналізу ієрархічної і структурної організації мотиваційної сфери особистості використано методику діагностики полімотиваційних тенденцій в “Я-концепції” особистості С. М. Петрової [6, с. 377]. Основною перевагою цієї методики є її непрямий характер: як стимульний матеріал використовуються прислів'я. Автор обґрунтовує це тим, що прислів'я, як вираз архетипових утворень психіки і ментальних форм свідомості, мають також образність, зрозумілість і необхідний емоційний потенціал. Усе це адекватно відображає мотиваційну обумовленість “Я-концепції” особистості. Респонденту

пропонується список із 32 прислів'їв. У разі прийняття згоди зі змістом прислів'я необхідно поруч з його номером поставити знак “+” або “так”, у разі незгоди зі змістом прислів'я – знак “-” або “ні”. Для підвищення достовірності методики використовуються два її варіанти.

Для діагностики мотивів соціальної приналежності використано методику афіліації А. Мехрабіана [3]. Афіліація, на думку Г. Мюррея, – це потреба тісно контактувати і взаємодіяти з близькими людьми. Цей тест призначено для діагностики двох мотивів особистості: прагнення до прийняття вас оточуючими людьми (СП) та страху бути відкинутим іншими людьми (СО). Для оцінки кожного з названих мотивів респонденту пропонується 62 твердження, які він повинен оцінити за 7-бальною шкалою від “+3 – повністю згоден” до “-3 – повністю не згоден”.

Для діагностики мотиву влади і тенденції до лідерства було використано опитувальник “Мотив влади” Є. П. Ільїна [3, с. 219]. Цей тест призначено для виявлення орієнтованості людини на підпорядкування оточуючих і містить у собі 9 питань, на які респонденти можуть дати один із трьох варіантів відповіді.

Статистична обробка матеріалу містила аналіз достовірності відмінностей за допомогою параметричних і непараметричних критеріїв, метод “полярних груп”, кореляційний аналіз, а також методи вимірювання нелінійних зв'язків між змінними (кореляційне відношення).

Процедура обробки здійснювалася за допомогою програми статистичної обробки даних “SPSS”.

Методика С. М. Петрової свідчить, що в цілому мотиваційний профіль особистості учасників скаутської організації характеризується орієнтацією на спілкування і прагненням надавати допомогу ближнім, часом навіть на шкоду собі. Стосовно цієї тези може виникнути заперечення, що полягає у високій соціальної бажаності отриманих результатів. Однак нагадаємо, що для діагностики мотиваційних тенденцій у дослідженні використано проєктивну методику, що певною мірою знімає це заперечення.

Учасники скаутської організації характеризуються, у першу чергу, альтруїстичними і комунікативними мотиваційними тенденціями, а гедоністична, егоцентрична, нормативна, етична і губрістична тенденції як прагнення до домінування в них є значно менш вираженими.

Водночас відзначимо, що підлітки учасники скаутського руху не орієнтовані на себе без шкоди для інших (низька егоцентрична мотивація), на престижність і авторитет (низьке прагнення до переваги), на соціальні норми і моральні правила (низька нормативна й моральна мотиваційні тенденції) і на ведення виключно легкого, щасливого життя (низька гедоністична мотивація).

Ми можемо припустити таке пояснення цих відмінностей: мотиваційні тенденції, що переважають в учасників скаутингу, свідчать про наявність у них прагнення до взаємодії і служіння. Переважаючи у контрольній групі тенденції свідчать, скоріше, про спрямованість на себе й отримання вигаши. Учасники, які беруть участь, можуть бути описані як “гравці команди”, а учасники, які не беруть участь, – скоріше, як індивідуалісти. Відповідно, участь в скаутській організації для осіб, що мають більш високу комунікативну й альтруїстичну мотивацію, може бути як інструмент реалізації відповідних потреб. В осіб, орієнтованих на себе і власну вигоду, такої потреби просто немає.

Згідно з отриманими даними можна зазначити, що перераховані мотиваційні особливості учасників скаутської організації є типовими для підлітків у цілому. Підлітки орієнтовані на встановлення активних контактів з оточуючими, для них цінність спілкування стає домінуючою. З іншого боку, саме для підлітків властивим є розототожнення себе з морально-етичними імперативами, дещо зневажливе ставлення до завоювання більш високого, порівняно з іншими, соціального статусу. Водночас в умовах складної соціально-економічної ситуації вони не можуть бути сконцентровані лише на задоволенні, розуміючи й усвідомлюючи необхідність вирішення реальних проблем, що постають перед ними.

Отже, мотиваційний профіль учасників скаутської організації подібний профілю підлітків у цілому. Забігаючи наперед, відзначимо, що цей висновок підтверджується і даними порівняльного аналізу.

Перейдемо до *аналізу детермінант* виокремлених мотиваційно-ціннісних особливостей, характерних для учасників скаутської організації. Усі особливості мотивації участі в скаутській організації було зведено до 4 факторів:

– *прагнення до прийняття (СП)*. Як показник цього фактора використовувалася відповідна шкала методики на діагностику мотивації афіліації;

– *ціннісний потенціал (ЦП)*. Для його виявлення для кожного респондента нами було розраховано середнє арифметичне за тими цінностями, за якими зафіксовано статистично значущі відмінності між учасниками скаутської організації і рештою підлітків. Цей показник відображає, наскільки виражена у респондента спрямованість на цінності;

– *позитивне ставлення до скаутського руху*. Для індивідуальної оцінки цієї мотиваційної особливості використовувалися 2 індикатора. Перший – це відповіді респондента на відповідне пряме запитання (ОТН). Для розрахунку другого показника розраховувалося середнє арифметичне за тими шкалами семантичного диференціала за оцінкою “Типового представника скаутингу”, по яких виявлено статистично значущі відмінності між учасниками скаутського руху та іншими молодими людьми (ПРОСПО). Частина шкал, менша вираженість яких пов’язана з більшою замотивованістю на участь у скаутингу, були інвертовані. Цей показник відображає ступінь “позитивності” семантичних уявлень респондента про учасника скаутського руху;

– *сила егоцентричної, моральної мотиваційних тенденцій і мотивації уникнення невдач*, як показники якої використовувалися відповідні шкали методики С. М. Петрової. Цей показник відображає силу тієї мотивації, яка відрізняє високомотивованих учасників скаутського руху від решти підлітків (Ег, Нр, ІН).

Для оцінки допустимості виокремлення перерахованих мотиваційних особливостей як індикаторів мотивації участі в скаутській організації розрахуємо рангові коефіцієнти кореляції між ними для підвибірки учасників скаутингу та інших підлітків (таблиця 1).

Таблиця 1 – Інтеркореляційна матриця показників мотивації участі у скаутській організації

Не беруть участь у скаутській організації							
	ОТН	ПРО СПО	Нр	ИН	Ег	ЦП	СП
ОТН	1,00						
ПРОСПО	0,32***	1,00					
Нр	-0,01	0,01	1,00				
ИН	0,02	0,04	-0,14***	1,00			
Ег	-0,05	-0,05	-0,07	0,03	1,00		
ЦП	0,05	0,03	-0,06	0,02	-0,07	1,00	
СП	0,09*	0,12**	0,09*	-0,06	-0,11*	-0,01	1,00
Беруть участь у скаутській організації							
	ОТН	ПРО СПО	Нр	ИН	Ег	ЦП	СП
ОТН	1,0						
ПРОСПО	0,22*	1,00					
Нр	0,35***	-0,04	1,00				
ИН	0,12	0,09	0,19*	1,00			
Ег	0,26**	0,15*	-0,05	0,01	1,00		
ЦП	0,20*	0,29**	0,19	0,04	0,22*	1,00	
ЕП	0,24*	0,33***	0,34***	-0,00	0,26	0,38***	1,00

Примітка: * – значущий при $p < 0,05$; ** – значущий при $p < 0,01$; *** – значущий при $p < 0,001$; ОТН – ставлення до скаутингу; ПРОСПО – зведений показник “позитивності” семантичних уявлень про учасника скаутингу. Мотиваційні тенденції: Нр – моральна мотивація; ИН – мотивація уникнення невдач; Ег – егоцентрична мотивація. ЦП – ціннісний потенціал; СП – прагнення до прийняття.

Як видно з даних наведеної таблиці, кількість значущих кореляційних зв’язків між змінними в підвибірці учасників скаутингу є значно вищою. Це означає, що обрані нами індикатори дійсно відображають деяку єдину психологічну реальність, яка сприяє включенню підлітка у скаутську організацію.

Для більш глибокого розуміння характеру взаємозв’язку змінних дослідження розглянемо дані дисперсійного аналізу (таблиця 2).

Відзначимо, що прагнення до прийняття є основоположним і системоутворюючим фактором мотивації участі в скаутській організації. Кажучи про зовнішні стосовно структури мотивації участі в скаутській

організації детермінанти, психологічні фактори, найбільшої уваги заслуговують потреба в досягненнях і мотивація влади. З таблиці 2 видно, що ці мотиваційні диспозиції мають найбільший вплив на мотиваційно-ціннісні особливості учасників скаутингу, тобто вони мають порівняно велику детермінаційну вагу стосовно зворотної детермінації. Це означає, що як потреба в досягненнях, так і мотив влади є своєрідними центральними механізмами.

Таблиця 2 – Ефекти взаємовпливу потенційних предикторів, що мають найбільшу кількість взаємозв'язків з особливостями ціннісно-мотиваційної сфери підлітків (за Ф. Фішером)

Особливості ціннісно-мотиваційної сфери(x)		Змінні дослідження (y)						
		ОТН	ПРО СПО	Нр	ИН	Ег	ЦП	СП
Трудова мотивація (Тр)	х на у	4,6**	5,6***	12,6***	0,7	0,9	0,5	5,5***
	у на х	3,6**	1,5	10,7***	2,6*	2,8*	0,6	2,6***
Безпека (Б)	х на у	4,4**	5,0**	1,5	0,9	5,1***	28,5***	0,0
	у на х	5,5***	0,9	0,8	4,7***	4,2**	140,0***	2,5***
Потреба у досягненнях (ПД)	х на у	2,2**	3,1***	1,7*	1,5	2,1**	3,0***	6,6***
	у на х	3,9**	3,7**	1,8	0,6	2,4*	4,1**	3,7***
Мотив влади (МВ)	х на у	2,5**	2,8***	4,8***	1,0	23**	23**	4,9***
	у на х	3,3*	2,1	4,6**	2,3	4,1**	4,6**	2,6***

Примітка: * – значущий при $p < 0,05$; ** – значущий при $p < 0,01$; *** – значущий при $p < 0,001$; ОТН – ставлення до скаутської організації; ПРОСПО – зведений показник “позитивності” семантичних уявлень про учасника скаутської організації. Мотиваційні тенденції: Нр – моральна мотивація; ИН – мотивація уникнення невдач; Ег – егоцентрична мотивація. ЦП – ціннісний потенціал; СП – прагнення до прийняття.

Однак якщо потреба в досягненнях повинна бути виражена у суб'єкта, то мотив влади, навпаки, не розвинено. Як було показано вище, мотив влади – це змінна, що має негативний кореляційний зв'язок із мотивацією участі в скаутській організації. Тобто люди, які прагнуть до домінування, управління іншими людьми не мають розвиненої мотивації участі в скаутингу. Цей мотив справляє фруструючий вплив на реалізацію цілого спектру ціннісно-мотиваційних орієнтирів особистості, таких як: бажання допомагати людям, цінність думки оточуючих, орієнтація на слідування власним принципам та ідеалам. Узагальнюючи, можна констатувати, що прагнення до влади, по суті, – егоїстична тенденція, а, як було неодноразово показано в цьому дослідженні, мотивація участі в скаутській організації складається з афіліційних мотивів.

Тут ми стикаємося з найважливішою соціально-психологічною особливістю скаутингу. Такі об'єднання спрямовано, у першу чергу, не на

самоствердження, не на підвищення соціального статусу своїх членів, а на організацію взаємодії всередині колективів та в соціумі. Люди, які прагнуть до визнання і завоювання власного авторитету через домінування над іншими, не можуть знайти в діяльності скаутської організації ресурсів для задоволення цих бажань. Ця специфіка скаутської організації як соціальної групи й обумовлює емпіричний факт антагоністичності мотиву влади і мотивації соціально-особистісної активності.

Висновки. Резюмуючи викладені вище результати емпіричного дослідження специфіки ціннісно-мотиваційної сфери підлітків, що беруть участь у діяльності скаутської організації, можна зробити такі висновки:

1. Центральною мотиваційною тенденцією, яка зумовлює більшість особливостей ціннісно-мотиваційної сфери учасників скаутської організації, є прагнення до прийняття.

2. У мотивації участі у скаутській організації особливу роль відіграє сила, ступінь концентрації на ідеалах і цінностях особистості, а не ієрархічна або якісна специфіка системи цінностей конкретного індивіда.

3. Високий рівень мотивації участі в скаутингу характеризується наявністю чіткого, диференційованого уявлення про власні цілі, ідеали, ідеальний “Я-образ”.

4. Позитивне ставлення до скаутської організації є запорукою можливості виникнення мотивації участі в цих об’єднаннях.

5. Перераховані особливості мотивації участі в скаутській організації тісно корелюють один з одним при діагностиці учасників скаутингу, що свідчить про високу роль цього ціннісно-мотиваційного сиптомокомплексу у включенні підлітків в активне особистісне та соціальне життя.

6. Потреба в досягненнях і мотив влади є механізмами, які задають мотиваційний потенціал, на підставі якого може сформуватися мотивація участі в скаутській організації. При цьому потреба в досягненнях повинна бути виражена у суб’єкта, а мотив влади як егоїстична мотиваційна тенденція, яка суперечить мотивації афіліації, – не розвинений.

7. Найважливішим соціально-особистісним предиктором мотивації участі в скаутській організації є трудовий статус підлітка, а характер трудової діяльності або вибір майбутньої спеціальності не мають значущого впливу на його включеність в активне життя і соціальну активність у цілому.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку автор вбачає у більш детальному вивченні соціально-психологічних особливостей дітей, які беруть участь у скаутській організації чи в іншій позашкільній організованій активності, що спрямована на всебічний розвиток особистості дитини.

Список використаної літератури

1. Годфруа, Ж. Что такое психология : в 2-х т. / Ж. Годфруа. – М. : Мир, 2005. – 376 с.
2. Жуков, Ю. М. Ценности как детерминанты принятия решения: социально-психологические проблемы социальной регуляции поведения / Ю. М. Жуков ; под ред. Е. В. Шороховой, М. И. Бобневой. – М. : Наука, 1976. – С. 254–277.
3. Ильин, Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб. : Питер, 2006. – 512 с.
4. Леонтьев, Д. А. От социальных ценностей к личностным: социогенез и феноменология ценностной регуляции деятельности / Д. А. Леонтьев // Вестник Московского университета. Серия: Психология. – 1997. – № 1. – С. 20–27.
5. Психологические и психофизиологические особенности студентов / под ред. Н. М. Пейсахова. – Казань, 1977. – 296 с.
6. Фетискин, Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М. : Институт Психотерапии, 2005. – 490 с.
7. Шадриков, В. Д. Введение в психологию: Мотивация поведения : для вузов / В. Д. Шадриков. – М. : Логос, 2003. – 210 с.
8. Якобсон, П. М. Психологические проблемы мотивации поведения человека / П. М. Якобсон. – М. : Наука, 1969. – 140 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Просандєєва Л. Є.

Стаття надійшла до редакції 29.04.2013.

Мельниченко С. А. Исследование ценностно-мотивационной сферы подростков, включенных в деятельность скаутской организации

В статье рассмотрены теоретические и практические особенности исследования ценностно-мотивационной сферы подростков, принимающих участие в скаутской организации. Приведены результаты исследования ценностно-мотивационной сферы подростков, участвующих в скаутской организации на примере киевского отряда “Эхо”. Статья раскрывает понятие ценности и мотивации.

Ключевые слова: *мотивация, ценность, подростковый возраст, скаутинг.*

Melnichenko S. A. The research of the value and motivational sphere of teenagers involved into the activities of scout organization

The article concerns the theoretical and practical features of the research of the value and motivational sphere of teenagers participating in scout organization. The results of research of the value and motivational sphere of teenagers participating in scout organization by the example of the Kiev group “Echo” have been given. The article explains the concepts of value and motivation.

Key words: *motivation, value, adolescent age, scouting.*